

Op de barricaden ?!

Over sociaal werk, probleemfiguraties en de aanpak van structurele problemen in het sociaal domein

Marie Kamphuis Lezing 2018

Margot Scholte

Inhoudsopgave

1. Inleiding
2. Probleemfiguraties: een stabiel veranderende werkelijkheid
3. Vergeten en verguisd: leren van het verleden
4. Structurele kwesties en het sociaal werk
5. Signaleren, agenderen en adresseren: aan het werk!

Literatuur

Kindje kleden

Als tienjarige deed ik mee aan een opstelwedstrijd van het Museum voor Land en Volkenkunde in Rotterdam (tegenwoordig Wereldmuseum). Het onderwerp was: een gesprek met iemand van voor de Eerste Wereldoorlog. Ik interviewde een buurvrouw die opgroeide als dochter van een bonthandelaar in Den Haag. Zij behoorde dus tot de gegoede klasse aan het begin van de vorige eeuw. Op de katholieke basisschool deden ze daar aan het zogenaamde 'Kindje kleden'. Rond de kerst werden kinderen uit geselecteerde arme gezinnen uitgenodigd nieuwe kleding in ontvangst te nemen. In hun ondergoed kwamen de kinderen de volle gymzaal in om daar onder het zingen van speciale liedjes kledingstuk voor kledingstuk aangepast te krijgen door de rijke kinderen. In die nieuwe kleding gingen ze dan weer naar huis. Vernederend en stigmatiserend naar de huidige maatstaven. Het zijn aspecten van het verleden die we maar liever vergeten.

Toch is het Kindje kleden minder ver weg dan gedacht. De context is anders, maar de essentie blijft hetzelfde.

Duizenden kinderen uit arme gezinnen krijgen gratis kleding

Het Parool, 16 december 2015

De problemen in de samenleving zijn hardnekkig én structureel. Kunnen we daar als sociaal werk niet iets aan doen? Daarover wil ik het hebben.

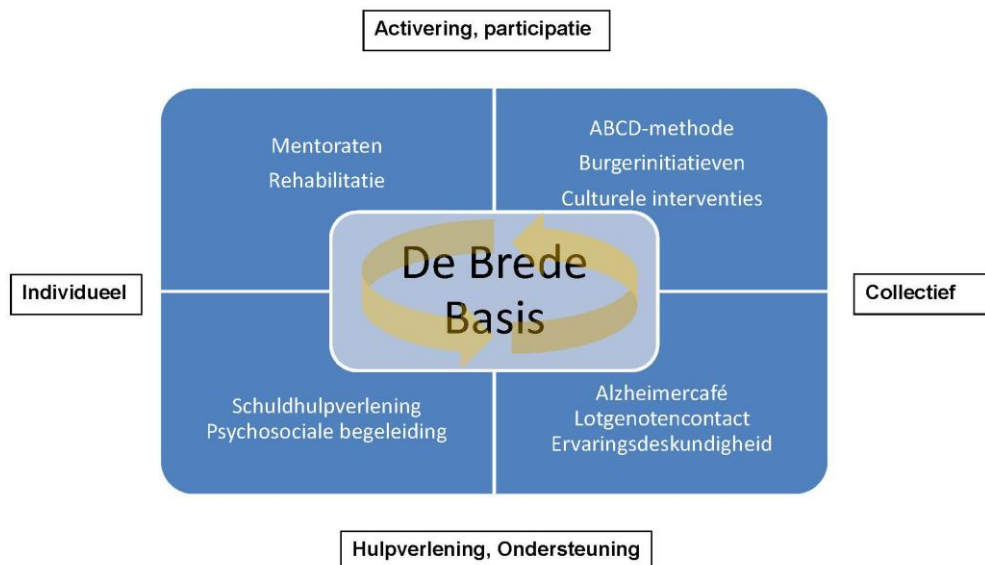
1. Inleiding

In 2010 hield ik mijn lectorale rede 'Oude waarden in nieuwe tijden' waarin ik betoogde dat maatschappelijk werk van alle tijden is. De maatschappij verandert weliswaar, waardoor het werk zich op verschillende momenten anders toont, maar de achterliggende kernwaarden en principes blijven dezelfde en die zijn – ook in deze tijd - onverminderd actueel. Hierbij gaat het in essentie om 'mensen, álle mensen, tot hun recht laten komen' door: samenwerking en afstemming van professionals, vrijwilligers en het eigen netwerk van cliënten en burgers (interventies vanuit het perspectief van de leefwereld), meer aandacht voor de materiële basis van het bestaan, meer doen met minder (principe van spaarzaamheid) onder meer door het verbinden van individuele interventies met collectieve interventies¹.

Maatschappelijke veranderingen en de steeds complexere samenleving maken ook het sociaal werk steeds complexer. Bij het aanpakken van problemen die zich voordoen zijn we geneigd de bestaande structuren en verworvenheden van het sociaal werk zoveel mogelijk in stand te houden. We creëren complexe oplossingen met extra overlegstructuren, afstemmings- en samenwerkingsovereenkomsten en proberen binnen de kaders van wet- en regelgeving zo goed mogelijk het gewenste beleid tot uitvoering te brengen. Daar waar we niet meteen pasklare antwoorden hebben, bedenken we specialisaties of gaan we 'escaleren'. Bang als we zijn gemaakt om cliënten niet optimaal te helpen of om het verwijt van nalatigheid op ons bordje te krijgen. Samen met de vaak tegenstrijdige belangen van betrokkenen en de onduidelijke visie op en verwachtingen van het sociaal werk is het niet gemakkelijk om optimale ondersteuning te bieden en daarmee de kwaliteit van leven te verbeteren. Niet voor cliënten en bewoners, maar ook niet voor professionals uit eigen geledingen en aanpalende velden. En evenmin voor gemeenteambtenaren die weliswaar de verantwoordelijkheid hebben gekregen voor de invulling van de regionale en lokale infrastructuur, maar die het vaak ontbreekt aan voldoende deskundigheid en kennis van het veld en de ontstaansgeschiedenis om verstandig te kunnen sturen.

Wat het niet eenvoudiger maakt is dat sociaal werk niet één vast omschreven uitvoeringspraktijk kent en niet voorbehouden is aan één duidelijk gedefinieerde beroepsgroep. In de loop van de tijd is het steeds meer versnipperd geraakt. Dit kon mede gebeuren door het vertrouwen in en de toename van wetenschappelijke en professionele kennis, met name in de tweede helft van de vorige eeuw. Tegen deze achtergrond ontstonden er vele gespecialiseerde beroepsvarianten waardoor de brede, gemeenschappelijke basis uit beeld raakte.

¹ Interessant is dat dit de thema's zijn die ook in de bakens van Welzijn Nieuwe Stijl (Toespraak Jet Bussemaker Wmo-congres 24-09-2009; publicatie Ministerie VWS januari 2010) terug te vinden zijn, terwijl zij dus eigenlijke een constante in het sociaal werk zijn.

Figuur: De brede basis en generalistisch sociaal werk (Sprinkhuizen en Scholte, 2017)

Ik duidde in 2010 de aanpak van sociaal werk ‘in de basis’ generalistisch, een werkwijze die zich kenmerkt door integraal analyseren en interveniëren op alle levensterreinen. Minder in de diepte en meer samenhang in de breedte. Vroegtijdig, licht en gericht interveniëren noemden we dat. Recent publiceerden Ard Sprinkhuizen en ik het toen ontwikkelde model in een boek over ‘de brede basis’ van het sociaal werk (Spierts e.a. 2018). We lieten zien dat het werk altijd langs twee assen opereert: de as *individueel – collectief* en de as *hulpverlening/ondersteuning – activering/participatie*. We pleitten voor meer verbinding tussen de vier ontstane kwadranten, en dan niet alleen door samenwerking maar ook door substitutie. In die zin bieden de transformaties volop kansen voor sociaal werk. Kansen om probleemsituaties niet met meer complexiteit te lijf te gaan, maar juist door nieuwe of sobere structuren en oplossingen te vinden. De kunst is om adequate en passende oplossingen voor vraagstukken te zoeken in een nieuw samenspel tussen burgers, hun onderlinge verbanden en professionals. De kracht van sociaal werk zit in het *stepped care*-principe: waar mogelijk kiezen voor de lichtste oplossing, in plaats van ‘escaleren’ en ‘opschalen’. Eerder spraken we over ‘complexe oplossingen’ als probleem, de keerzijde daarvan is de kracht van simpele oplossingen.

Vanuit het lectoraat waaraan ik destijds verbonden was hebben we hieraan gewerkt, en wordt er nog steeds aan gewerkt. We proberen sociaal werkers van verschillende bloedgroepen te verbinden, we bepleiten een gemeenschappelijke taal en referentiekaders naast verbinding en samenwerking binnen en tussen de verschillende werksoorten binnen het sociaal domein. In de praktijk ontmoeten we enthousiasme, maar we ontdekten ook dat het anders leren denken en handelen niet simpel is.

Voor géén van de betrokkenen: niet voor de professionals, niet voor cliënten en bewoners en ook niet voor managers, opdrachtgevers, financiers en opleidingen. De praktijk is weerbarstig en wordt nog steeds gekenmerkt door complexiteit. Dat was acht jaar geleden zo en dat is nog steeds zo. Tot zover niets nieuws onder de zon.

Wat opvalt in de praktijk is dat al die complexiteit door geen van de direct betrokkenen gewenst is. Al die complexiteit moet ervoor zorgen dat iedereen rechtvaardig behandeld wordt volgens dezelfde principes, maar moet ook ruimte bieden aan maatwerk en uitzonderingen. De eis van transparantie maakt dat we steeds meer geregeld willen zien en hoe meer we ons best doen ingewikkelde structuren te ontmantelen, hoe complexer het lijkt te worden. Een paradox, en een Gordiaanse knoop die we maar niet weten te ontwarren.

Met behulp van het Participatiewiel XXL leren beleidsmakers en sociale professionals vanuit verschillende wettelijke kaders zo goed mogelijk af te stemmen en samen te werken rondom participatiedoelen van cliënten. Foto: Kees Winkelman / Movisie.

Er zitten veel mensen aan de knoppen die door sturing op menskracht, middelen en instrumenten invloed uitoefenen. Goedwillende mensen die het beste met de samenleving voor hebben. Mensen die bijvoorbeeld wel weten dat meer dan 10% van de bevolking laaggeletterd is, maar er desondanks niet voor terugdeinzen onbegrijpelijke formulieren rond te sturen, al dan niet digitaal. Die wel weten dat de meest kwetsbare groepen de meeste administratieve handelingen moeten verrichten, maar desondanks niet voor een simpeler systeem en voldoende ondersteuning (kunnen) zorgen. Die wel weten dat vele inwoners met een andere moedertaal dan de Nederlandse niet goed kunnen communiceren, maar desondanks de folders in andere talen afschaffen omdat dat het leren van de Nederlandse taal en daarmee de integratie zou bevorderen. Die wel weten dat veel mensen met

problematische schulden hun best doen er weer uit te komen, maar toch allerhande sancties en boetes opleggen als er mede door ervaren spanning en ingewikkelde constructies fouten gemaakt worden. Ondanks alle goede bedoelingen ontstaat er een dynamiek waardoor ook dit soort perverse effecten blijkbaar mensenwerk is. Ook sluipenderwijs gebeuren er dingen waar je vanuit sociaal werkoptiek je vraagtekens bij kunt plaatsen. Waar bijvoorbeeld eerst nog verontwaardiging was over het instellen van een voedselbank in zo'n rijk land als Nederland, lijken we dit tegenwoordig geaccepteerd te hebben. Dit terwijl we toch weten dat gedwongen worden om je hand op te houden niet goed is voor het zelfrespect en het zelfvertrouwen. Eigen verantwoordelijkheid, zorgen voor elkaar en inzet van vrijwilligers, het klinkt niet onredelijk maar het blijkt een zware last te zijn voor aanzienlijke groepen burgers. Onlangs is dit bevestigd en uitgebreid besproken in het rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid: *Weten is nog geen doen. Een realistisch perspectief op redzaamheid* (WRR, 2017).

Finale oplossingen voor wat ik structurele problemen noem, dienen zich niet aan, en zullen dat waarschijnlijk ook niet doen. Toch zie ik mogelijkheden in de huidige transformaties in het sociaal domein en voor het sociaal werk. Om die te duiden duik ik eerst in het verleden. Ik ga daarbij achtereenvolgens in op drie thema's:

- Sociaal werk verhoudt zich altijd tot mensen die in de problemen zitten, langdurig en onvermijdelijk of tijdelijk, maar de manier waarop ingegrepen wordt in levens verandert (schijnbaar) en wordt op verschillende tijdstippen anders gelegitimeerd. Alleen al het feit dat we het tegenwoordig zouden moeten hebben over mensen 'met uitdagingen' laat zien dat zelfs hele basale vertrekpunten niet vanzelfsprekend zijn. *Probleemfiguraties*, zo zullen we hierna zien, helpen om interventiepraktijken van sociaal werk in de context van de tijd te begrijpen en te doorgronden.
- Daarna richt ik mijn blik op enkele '*vergeten en verguisde*' interventies, die waren gestoeld op eerdere en nu niet meer zo vanzelfsprekende probleemfiguraties. Ik kijk dan met name naar twee interventies, eentje die meer is gericht op individuele problematiek, namelijk onmaatschappelijkheidsbestrijding. En eentje die meer is gericht op structurele problematiek: Sociale Actie. De overeenkomst tussen beide interventies is, dat er met ongemak op wordt teruggekeken, maar dat er toch heel wat ingrediënten in terug te vinden zijn die ook nu nog herkenbaar en bruikbaar zijn voor het sociaal werk én voor de aanpak van structurele problemen.
- Daarmee kom ik op het derde thema dat ik in deze lezing aan de orde wil stellen. Hoe kan sociaal werk in de huidige tijd en lerend van het verleden, zich verhouden *tot structurele problemen* als armoede, laaggeletterdheid, opvoedingsonmacht en exclusie?

2. Probleemfiguraties: een stabiel veranderende werkelijkheid

Sociale problemen zijn van alle tijden en zullen ook van alle tijden blijven. Er zullen altijd mensen zijn die bij de opvoeding van hun kinderen struikelen over hun onmacht. Er zullen altijd mensen zijn die het niet lukt om in hun eigen levensonderhoud te voorzien. En de samenleving zelf zal ook altijd weer nieuwe uitsluitingsmechanismen creëren, waardoor individuen of groepen buiten de boot vallen. Het blijkt ook dat deze problemen telkens anders worden benoemd. Spraken we bijvoorbeeld eerst over paupers en zwervers, of met enige mildheid zelfs over 'Swiebertjes' (waar zij in vroegere tijden

buiten de stadspoorten werden gehouden, hebben ze zich nu aan het woonplaatsbeginsel te houden), tegenwoordig hebben we het voornamelijk over ‘verwarde personen’. Schoof Swiebertje voorheen bij Saartje aan de keukentafel waar hij met lichte interventies van Saartje, Bromsnor en de burgemeester in het gareel werd gehouden, tegenwoordig is er een Schakelteam Personen met Verward Gedrag dat zich over het vraagstuk buigt.

Het contrast is natuurlijk gechargeerd, maar het raakt wel de kern van de ontwikkeling, betekenis en positie van sociaal werk.

Afbeelding: Swiebertje met Bromsnor, Saartje en de Burgemeester, aan de keukentafel. Bron: Nationaal Archief.

Afbeelding: *Het (landelijk) Schakelteam Personen met Verward Gedrag*. Bron: VNG.nl

Frits van Wel (1988) noemt deze verschuivende 'narratieven' waarmee sociaal werk telkens opnieuw wordt geconfronteerd *probleemfiguraties*². Een probleemfiguratie bestaat uit vier elementen:

- een object (mensen in een specifieke (ongewenste) situatie / met bepaalde (ongewenste) gedragingen);
- oorzaken (hierdoor wordt het veroorzaakt);
- doelen van interventie (hier streven we naar);
- middelen (en zo gaan we dat doen: interventiestrategieën).

De probleemfiguratie vormt het overtuigende én gedeelde verhaal, de retoriek, waarmee op een bepaald moment in de tijd gelegitimeerd wordt dat er ingegrepen wordt, waarin, en hoe. Niet alle doelen komen daarbij per se boven tafel, omdat doelen vaak op meerdere niveaus te stellen zijn. Op microniveau, voor de doelgroep zelf: het is beter voor hen. Maar ook vanuit macroperspectief: het is goedkoper, het voorkomt dat groeiende onvrede een bedreiging vormt voor de gevestigde orde. Doelen op macroniveau worden vaak niet expliciet benoemd. Wat dat betreft gaat het ook om pragmatisme: wat werkt, en wat werkt nú? Waar krijg je de handen voor op elkaar? Afhankelijk van wie overtuigd moet worden, worden passende doelen geformuleerd. Van Wel noemt dit soort overtuigende en gedeelde verhalen 'rationele fictie'. Wat je in de loop van de tijd ziet is dat een eerder geaccepteerd en overtuigend verhaal op een goed moment zijn overtuigingskracht verliest. Het waarheidskarakter wordt aangevochten door een nieuwe, opkomende probleemfiguratie. De aanleiding voor het ter discussie stellen van (elementen van) de probleemfiguratie en het pleiten voor een nieuw, overtuigend narratief kan van verschillende kanten komen. Beleidsmakers kunnen andere inzichten omarmen, wat tot ideologische verschuivingen leidt (bijvoorbeeld van verzorgingsstaat naar participatiesamenleving, met als gevolg meer nadruk op eigen verantwoordelijkheid en eigen netwerk). Theoretici kunnen met nieuwe inzichten en theorieën komen waardoor een nieuw verhaal opgeld doet (bijvoorbeeld nature-nurture discussie, wat maakt dat de aandacht meer naar biologische dan wel opvoedingsaspecten gaat). Professionals kunnen tot nieuwe inzichten komen (bijvoorbeeld gestoord gedrag is een gezonde reactie op een ziekmakende omgeving, een inzicht dat leidde tot de opkomst van de antipsychiatrie) en soms komt het van de cliënten, burgers of samenleving (bijvoorbeeld ervaringsdeskundigen in armoede die inzichtelijk maken dat hulpverlening ook beschadigend kan uitpakken). Verschillende probleemfiguraties kunnen aanhangers hebben onder verschillende betrokken partijen, en hoe meer onenigheid op dit vlak, hoe meer strijd over de juiste aanpak en beschikbare middelen.

Van Wel (1988) laat zien dat een 'sociale kwestie' ook een *sociaal construct* is: een combinatie van (soms heel verschillende) elementen die we met elkaar een probleem noemen en waar we een doelgroep omheen kneden. Hij illustreert dit aan de hand van de gezinnen die onder toezicht staan van de Stichting Volkswoningen te Utrecht in de periode 1924 – 1975. Allerlei gedragspatronen in die

² Van Wel doet dit mede in navolging van Gilbert en Specht (1974) en Kees Schuyt (1991) aan de hand van een viertal basisvragen:

- *Wie* zijn de zwaksten, en waar zijn ze in de samenleving te lokaliseren?
- Moeten ze geholpen worden, en zo ja, *wat* moeten ze dan krijgen?
- *Hoe* moeten ze geholpen worden?
- Hoe moet die hulpverlening worden *gefinancierd*?

gezinnen zijn we achtereenvolgens ontoelaatbaar (jaren 1915-1935), sociaal ziek (1935-1950), onmaatschappelijk (jaren 1950-1965) gaan noemen, we spreken van gedepriveerde respectievelijk symbiotische gezinnen (1965-1985) of (multi)probleemgezinnen (vanaf jaren '80). Trudy Dehue (2008, 2014) laat eigentijdse voorbeelden zien van sociale constructen. Dit doet zij aan de hand van labels als depressie en ADHD die zich verbreden en tot het beeld van een soort epidemie leiden. De kern van haar betoog is dat het 'gemiddelde gedrag' (gewenste gedrag) een norm wordt die we 'normaal' noemen. Terwijl alles wat daarvan afwijkt een stoornis wordt genoemd en een label krijgt. Het label wordt te pas en te onpas gebruikt voor alles wat in zekere mate afwijkt van die norm. Dat leidt vervolgens tot een medicaliserings-, pedagogiserings- en therapeutiseringscircus. Dit is lastig te doorbreken omdat er belangen van velen mee gemoeid zijn: die van behandelaars, farmaceuten, het alternatieve behandelcircuit. En vergeet de doelgroep zelf niet. Ook die kan er baat bij hebben zich als patiënt of slachtoffer van omstandigheden te groeperen (denk aan de vele discussies rondom het al dan niet bestaande chronisch vermoeidheidssyndroom / CVS).

Twee narratieven van gezinnen onder toezicht

Het maatschappelijk onaangepaste gezin (grefweg 1950-1965) (breed gedragen op theoretisch en bestuurlijk-politiek niveau)	
Object	Scala van gedragingen in de onderste lagen van de bevolking; afwijkend van de burgerlijke norm. Bijv. slechte voeding, slechte huisvesting, instabiele relaties, opvoedingsproblemen, verwaarlozing, psychische problemen, ziektes.
Oorzaak	Brede maatschappelijke ontwikkelingen als industrialisatie, urbanisatie, secularisatie, migratie, massificatie, bureaucrativering en depersonalisatie.
Doel	Heropvoeden.
Middel	Corrigerende en bijsturende interventies in vier situaties, oplopend in intensiteit van interventie: verspreid wonen; natuurlijke concentraties in gedevalueerde wijken; heropvoedingscomplexen (kunstmatig geconcentreerd); gezinsoorden (ver van oude woonsituatie).

(Van Wel, 1988, hoofdstuk 8)

Het symbiotische gezin (grefweg 1970 – 1985) (gedragen door gezinstherapeutisch georiënteerde deskundigen)	
Object	Het symbiotische gezin, waarvan de leden op een verstikkende wijze van elkaar afhankelijk zijn.
Oorzaak	Stoornissen in (actuele) interactie- en communicatiepatronen tussen gezinsleden als subsystemen van het gezin.
Doel	Het voltrekken van het proces van separatie/individuatie (verzelfstandiging) van delen van het gezinssysteem.
Middel	Klinische gezinsbehandeling in een sociotherapeutisch instituut-model, waar gezinnen onder supervisie van psychiaters intensieve psychosociale hulpverlening kunnen ontvangen, als ambulante hulpverlening geen uitkomst biedt.

(Van Wel, 1988, blz. 219)

Door de tijd heen veranderen de inzichten en de opvattingen en ook de doelen en wijzen van analyseren en interveniëren. Sommige interventies uit vroegere tijden vinden we nu absoluut niet meer kunnen. Denk aan het voorbeeld van het begin van deze lezing van het 'Kindje kleden' van de charitas, of aan de woningopzichteres die ten dienste van de sociale woningbouw de huur ophaalden en bij de mensen thuis checkten of het gezin wel leefde volgens de geldende fatsoensnormen.

Probleemfiguraties geven meer inzicht in de *context* waarin interventies toegepast worden. Die betreft de aannamen en overtuigingen van hoe zaken in elkaar steken, of er iets moet gebeuren en wat in dat geval passende manieren zijn om in te grijpen. Kennis van de historische, beleidsmatige en professionele context waarin zich iets afspeelt, is belangrijk om een interventie in zijn tijd te kunnen waarderen. Maar er is nog iets interessants.

Wie in het verleden van het sociaal werk op zoek gaat naar oude interventies, en zich – los van de context – puur verdiept in de processen en de activiteiten, komt veel bekends tegen. Veel oude interventies hebben eigentijdse varianten waarbij de probleemfiguratie veranderd is. Interventies die dus in een andere context zijn geplaatst om opnieuw geaccepteerd te worden. Dit laat iets zien van de ontwikkeling én de continuïteit binnen sociaal werk, ook al zijn professionals zich hier vaak niet van bewust. Zo blijkt het lang terzijde geschoven social casework, met name de latere variant van Perlman (Margadant-Bakker, 1966) ten grondslag te liggen aan talloze methoden in het sociaal werk. Volgens deze methode beïnvloedt de deskundige *caseworker* de cliënt zo dat die zijn problemen doeltreffend aanpakt. Ook de intakemethode waar ik in de jaren '90 aan werkte kent een grondpatroon dat al in het Social Casework besloten lag. Later is dat patroon geïdentificeerd als de regulatieve cyclus, een praktijkgerichte onderzoeksmethode gericht op beslissingen (Van Strien, 1986³). Als psycholoog kende ik deze cyclus wel, maar het ontbrak mij helaas aan specifieke kennis van processen en activiteiten van het Social Casework, en de meerwaarde daarvan. We hadden het te gemakkelijk en te snel terzijde geschoven omdat we wel kennis van de context hadden, maar onvoldoende van de inhoudelijke aspecten van de interventiestrategie.

3. Vergeten en verguisd: leren van het verleden

3.1 Leren vergeten...?

Veel oude interventiestrategieën zijn niet echt verdwenen. Ze zijn soms *doorontwikkeld of getransformeerd* en passen zich daardoor aan een nieuwe probleemfiguratie aan. Soms zijn ze *afgesplitst* en vallen ze onder het handelingsrepertoire van een ander beroep of een specifieke functie. Weer andere interventiestrategieën zijn *gerehabiliteerd* en maken na een periode van marginalisering opnieuw deel uit van het sociaal werk. En dan zijn er ook nog interventiestrategieën die *gemarginaliseerd of vergeten lijken te zijn*, maar die bij nadere beschouwing onder andere benamingen weer opgedoken zijn in of buiten het sociaal werk. Of waarvan we nu zeggen: die zijn de moeite waard om opnieuw onder de loep te nemen. In schema # is een compact overzicht te vinden van een aantal interventiestrategieën, gerangschikt naar een indicatieve ontwikkelingskarakteristiek.

³ Deze cyclus ligt weer in het verlengde van de empirische cyclus van A.D. de Groot (1961)

Ontwikkelingskarakteristiek	Interventiestrategie
<i>Doorontwikkeld of getransformeerd</i>	• Taakgericht casework – nooit echt weggeweest, verrassend actueel, bovendien uitgebreid geëvalueerd en effectief bevonden. • Groepswork (recent ook weer meer aandacht). • Vrouwenhulpverlening, nu onderdeel van het bredere thema diversiteit en gender.
<i>Gerehabiliteerd (en doorontwikkeld):</i>	• Outreachend werken is terug van weggeweest, kent vele eigentijdse varianten waaronder bemoeizorg, FACT-teams (ambulante psychiatrie) en het werken in (multidisciplinaire) wijkteams.
<i>Afgesplitst en verplaatst naar andere beroepsgroep of specifieke functie:</i>	• Lichaamsgericht werken nu vnl. in het alternatieve circuit en bij (eerstelijns) psychologen. • Bemiddeling bij conflicten is bijvoorbeeld als mediation terecht gekomen bij andere beroepsgroepen (advocaat/scheidingsbemiddelaars), bij getrainde vrijwilligers (buurtbemiddeling) en bij mediators als zelfstandige beroepsgroep. • Kortdurend klachtgericht werken aan psychische klachten is bij de eerstelijnspsychologen beland. • Woonwagenmaatschappelijk werk is onder de vlag van veiligheid bij justitie en politie ondergebracht. • Materiële hulp- en dienstverlening is deels afgesplitst in de schuldhulpverlening die een eigen beroepsgroep heeft gevormd (opleiding: SJD'ers, Toegepast Recht op het hbo), rechten (academisch), specifieke cursussen schuldhulpverlening. Deels is het ook bij gemeenten (DWI's) terecht gekomen. Deels wordt het onder de Wmo herontdekt en maakt het deel uit van bijvoorbeeld de werkwijze van wijkteams of medewerkers van woningcorporaties of van de dak- en thuislozenopvang. • Onderzoek en rapportage aan derden gebeurt oa door reclasseringswerkers of ziekenhuismaatschappelijk werkers, maar ook door klantmanagers van de gemeente of door commerciële bureaus. • Gezinsbehandeling gebeurt tegenwoordig door gespecialiseerde sociaal werkers / gezinstherapeuten, psychologen, pedagogen.
<i>Gemarginaliseerd of vergeten</i>	• Social casework (maar desalniettemin zijn veel werkwijzen hieraan schatplichtig) • Middernachtzending (verzet tegen prostitutie door te posten bij bordelen en door prostituees 'uit het leven te halen') • Sociale Actie • Onmaatschappelijkheidsbestrijding

Het lijkt aantrekkelijk om nieuwe methoden te bedenken bij eigentijdse vraagstukken. Dit wordt ook gevoeld door het marktmodel, de ondernemende professional en door databanken effectieve interventies. Hierbij wordt vaak – meestal onbewust – voorbijgegaan aan het feit dat oude werkwijzen en de daarover gevoerde discussies interessante aanknopingspunten bieden. Het bestuderen van oude strategieën en de bijbehorende probleemconfiguraties kan voor verrassende inzichten en impulsen zorgen. In het vervolg van mijn betoog wil ik dit laten zien aan de hand van twee voorbeelden.

Ik bespreek twee interventiestrategieën. *Mobility Mentoring*, een hedendaagse ‘nieuwe’ interventiestrategie die weliswaar een eigentijdse probleemfiguratie kent, maar bij nader inzien opmerkelijk veel kenmerken heeft van *onmaatschappelijkheidsbestrijding*. En *Sociale Aktie*, een interventiestrategie uit de *politiserende hulpverlening*, die vergeten lijkt te zijn en die sociaal werk jarenlang in een verdacht hoekje plaatste. De vraag is of er wellicht voldoende argumenten zijn die het de moeite waard maken deze interventiestrategie te heroverwegen.

3.2 *Mobility Mentoring: een vintage-interventiestrategie*

Mobility Mentoring (MM) is een interventiestrategie die recent is overgewaaid vanuit de Verenigde Staten. Het is daar ontwikkeld vanuit de praktijk van sociaal werk en het wordt ingezet bij mensen die schulden hebben en in armoede leven. De probleemfiguratie ziet er als volgt uit:

Probleemfiguratie Mobility Mentoring	
Object	Mensen met <i>schulden en levend in armoede</i> , die kampen met daaraan gerelateerde problematiek: <i>slechte woonomgeving, werkloosheid, instabiele gezinnen, slechtere gezondheid, huiselijk geweld, verhuizingen, negatieve emoties, lager IQ, domme beslissingen nemen door tunnelvisie en korte-termijnperspectief, enzovoort.</i>
Oorzaak	Chronische stress als gevolg van armoede en schulden, leidt tot ‘afwijkingen in de hersenen’ met bovengenoemde problemen als gevolg.
Doel	Economische zelfredzaamheid en participatie bewerkstelligen en het (her)nemen van eigen verantwoordelijkheid en regie. Er wordt bovendien sterkt gefocust op de kosteneffectiviteit van de interventiestrategie: uiteindelijk bespaart het geld.
Middel	Een combinatie van interventies gericht op alle levensdomeinen met als doel te motiveren tot een gezonde leefstijl en zelfregie. Daarbij gebruikmakend van informatie en voorlichting (aanzetten tot actieve copingstijl), motiverende gespreksvoering, stimuleren van een gezonde leefstijl, dienstverlening, oplossingsgericht werken, belonen (geldelijk, materiële zaken, immateriële waardering, extra kansen en diensten), lotgenotencontact en groepswork, enz.

(Jungmann en Wesdorp, 2017)

Het eerste wat opvalt aan deze probleemfiguratie is dat het *object*, de geïdentificeerde doelgroep, een oude bekende én een constante is: ze heeft dezelfde kenmerken als de 'gezinnen onder toezicht' uit het proefschrift van Van Wel. De genoemde *oorzaken* verschillen, maar beiden benoemen oorzaken op macroniveau (met name het maatschappelijk onaangepaste gezin uit de periode 1965-1975). Het gedrag bij de onmaatschappelijkheidsbestrijding dat de problemen veroorzaakte, werd in de verschillende probleemfiguraties van Van Wel (ontoelaatbaar, sociaal ziek, onmaatschappelijk, asociaal, gedepriveerd, symbiotisch) veelal gezien als *oorzaak* van de armoede en schulden. In de probleemfiguratie van MM zijn de (ongewenste) gedragingen het *gevolg* van armoede en schulden. De redenering is dus precies andersom. MM stelt dat langdurig leven onder stress door schulden en armoede invloed heeft op de ontwikkeling en werking van de hersenen ertoe leidt ertoe dat mensen van dag tot dag gaan leven, onverstandige beslissingen nemen en niet goed meer in staat zijn om doelgericht en probleemoplossend te handelen. Allerhande neurologisch onderzoek, compleet met scans en grafieken, moet aantonen dat de chronische stress als gevolg van schulden en armoede invloed heeft op de ontwikkeling en werking van de hersenen. Het gezin wordt op deze wijze ontschuldigd door de oorzaak van de problemen te wijten aan veranderingen in de hersenen. Dit ontschuldigen werkt motiverend voor cliënten en past zodoende goed bij voorgestelde interventiestrategieën. Bovendien werkt het motiverend voor professionals om niet wantrouwend tegenover cliënten te staan maar juist vol overtuiging hoop te kunnen bieden, hetgeen de effectiviteit van interventies in algemene zin ten goede komt (De Vries, 2007).

De *doelen* die nagestreefd worden met de interventies lijken op het eerste gezicht ook verschillend, hier heeft de tijdgeest zijn werk gedaan. Bij de gezinnen onder toezicht werd gesproken over het leiden van een fatsoenlijk en deugdzaam leven op vele terreinen: inkomen, opvoeding, relaties, samen leven in een buurt, enzovoort. Bij MM wordt gesproken over economische zelfredzaamheid, participatie en bevorderen van een gezonde leefstijl. Echter, op het niveau van de macrodoelen – 'de ondergrondse doelen' - gaat het in beide gevallen om het beperken van overlast en het aanpassen van de geïdentificeerde doelgroep aan de op dat moment heersende burgerlijke middenklasse norm. Hoewel de gebruikte termen anders zijn, is de bedoeling gelijk.

De *interventies* die passend geacht worden, verschillen weer van elkaar - hoewel ook daar een aantal opvallende gelijkenissen in zit. Interventiestrategieën worden in beide gevallen op microniveau gezocht. Bij de gezinnen onder toezicht lag dat in het isoleren van gezinnen in woonscholen en heropvoedingsgestichten, en ingrijpen dicht op de leefwereld door disciplinerende maatregelen en heropvoeden. Dit kon jaren voortduren. Om voortgang te meten werden in de jaren '60 en '70 allerhande meetmethoden ontwikkeld: vragenlijsten die scoorden of er verbetering zichtbaar was in het gedrag van een gezin. Zo ja, dan kreeg een gezin meer privileges en kwam een stapje hoger op de maatschappelijk ladder te staan - om uiteindelijk losgelaten te worden. De interventiestrategie bij MM richt zich eveneens op het microniveau: stressvermindering door het aanpakken van acute problemen, zodat de hersenen weer goed kunnen functioneren, met de focus op economische zelfstandigheid. De begeleiding geldt alle leefgebieden, dicht op de leefwereld van gezinnen. Stapsgewijs wordt gewerkt aan een actieve en effectievere copingstijl door het stimuleren en motiveren tot ander gedrag. Door herstel van de economische zelfstandigheid neemt de stress af en kunnen mensen steeds meer de regie in eigen handen nemen. Ook bij MM wordt voortdurend gemeten hoe het met de vordering staat en of de beoogde doelen al dichterbij komen. En ook deze interventiestrategie strekt zich uit over meerdere jaren, ongeveer een jaar of drie, waarbij betoogd wordt dat de kosteneffectiviteit uiteindelijk lonend is.

Tabel: Overeenkomsten en verschillen tussen Onmaatschappelijkheidsbestrijding en Mobility Mentoring

Onmaatschappelijkheidsbestrijding	Mobility Mentoring
<i>Overeenkomsten</i>	
✓ Dicht op de leefwereld ✓ Alle leefgebieden bestrijkend ✓ Materieel belonen van goed gedrag ✓ Meerjarige interventie ✓ Meten van voortgang: tellen, vragenlijsten, referentielijsten, (sociologisch) onderzoek ✓ Ondersteunende disciplines inzetten (gezinswerksters, wat nodig is)	
<i>Verschillen</i>	
➤ Sancties opleggen bij 'fout' gedrag ➤ Sterk sturend vanuit een <i>opgelegde</i> norm ➤ Ontmoedigen van ongewenst gedrag ➤ Controle en aanspreken / sturing ➤ Bij elkaar brengen in gestichten, woonscholen, enz. heeft geen therapeutisch doel ➤ Successen vieren door mensen minder onder direct toezicht te plaatsen (woning iets verder van de toezichthouder(s))	➤ Sancties hooguit vanuit wet- en regelgeving, niet vanuit sociaal werk ➤ Sterk sturend vanuit een <i>verinnerlijkte</i> norm ➤ Stimuleren van gewenst gedrag (actieve copingstijl) ➤ Systematisch en stapsgewijs werken aan verandering ➤ Bij elkaar brengen in groepen om leren van elkaar te stimuleren; netwerken aan te reiken ➤ Successen vieren door mensen in het zonnetje te zetten (erg Amerikaans, vgl. Weight Watchers)

Ook bij MM is het disciplineren en heropvoeden sterk aanwezig, maar het gaat hier meer om een verborgen disciplineringsstrategie. De normen waar op gestuurd wordt, zijn veel sterker verinnerlijkt waardoor betrokkenen het niet direct als disciplineren herkennen: ze willen dit immers zelf ook (vgl. Klaase, 2017). Wat extra motiverend werkt bij MM is dat de oorzaken buiten de directe invloedssfeer van de cliënt worden gelegd: ze kunnen er niets aan doen dat ze in deze situatie terecht zijn gekomen en er zelfstandig niet uitkomen, maar met ondersteuning kunnen ze er wel iets aan doen.

Door de interventiestrategieën zo naast elkaar te leggen wordt zichtbaar dat er meer overeenkomsten zijn dan op het eerste gezicht lijkt, zowel wat betreft de probleemfiguratie als wat betreft de inhoud van de interventies. Bij beiden worden structurele oorzaken van de problematiek genegeerd en geïndividualiseerd. De redenering bij MM is dat individuen niet goed functioneren (lees: niet aan de norm voldoen) door een verstoorde ontwikkeling van de hersenen. De vraag is of er wel zo'n relatie is te leggen tussen de ontwikkeling van de hersenen en concreet gedrag (vgl. Dehue). Het is hoe dan ook opmerkelijk dat zowel bij de onmaatschappelijke gezinnen als bij MM de interventiestrategie zich puur op het individu/gezin richt en de maatschappelijke veranderingen die bij zouden kunnen dragen aan het verminderen van de ervaren problemen buiten beschouwing laat. Dit lijkt een patroon te zijn dat we ook bij andere probleemfiguraties en interventiestrategieën zien.

3.3 Sociale Aktie

De tweede te bespreken interventiestrategie is Sociale Aktie. Deze interventiestrategie richt zich bovenal, en vrijwel uitsluitend, op de structurele kant van problemen. De bijbehorende probleemfiguratie laat dit zien:

Probleemfiguratie Sociale Aktie	
Object	Grote groepen mensen leven in achterstandssituaties waardoor ze allerlei psychosociale en materiële problemen ervaren: onvoldoende inkomsten, slechte voeding, slechtere huisvesting, instabiele relaties, huiselijk geweld, verwaarlozing en ziektes.
Oorzaak	Een onrechtvaardige verdeling van (economische) middelen en (politieke) macht die in stand wordt gehouden door een heersende klasse.
Doel	Eerlijker verdeling van middelen en macht.
Middel	Sociale Aktie.

In deze probleemfiguratie wordt zichtbaar dat het globaal weer om dezelfde groep gaat als bij de onmaatschappelijkheidsbestrijding. Alleen worden de oorzaken van de ervaren problemen nu op macroniveau gezocht, evenals de oplossing: het afdwingen van een maatschappijhervorming waarin macht en middelen eerlijker verdeeld worden.

Sociale Aktie is een belangrijke werkwijze binnen het politiserend sociaal werk in de jaren '70. En hoewel vaak gesproken wordt over politiserende *hulpverlening* wordt deze nieuwe werkwijze in de praktijk niet zozeer door hulpverleners, maar juist en vooral ook door opbouwwerkers en inrichtingswerkers in de psychiatrie en de instellingen voor verstandelijk gehandicapten uitgebreid beproefd. Verschillende Nederlandse publicaties hierover zien in deze periode het daglicht. Van grote invloed zijn *Sociale Aktie: hoe en waartoe?* (1973) van Gert van Benthem en Harry Wouters; *Sociale Aktie, opnieuw bekeken* (1974) van Piet Reckman; en *Politiserende hulpverlening: een oriëntering van Bert de Turck* (1978).

Over Sociale Aktie bestaan verschillende opvattingen. Globaal gaat het om twee hoofdstromingen: de radicale stroming van Piet Reckman, die een conflictmodel hanteert en die (desnoods met geweld) een verbetering van de positie van de onderste lagen van de bevolking wil afdwingen. Voorstanders van deze stroming zijn sterk ideologisch (marxistisch) geïnspireerd. Daarnaast bestaat de wat 'kalmere' stroming (Benthem & Wouters, De Turck) die ook positieverbetering voor ogen staat, maar die meer wil overtuigen met argumenten en door druk uit te oefenen. Beide stromingen zien Sociale Aktie, waarbij sociaal werkers samen met cliënten/bewoners/burgers 'actievoeren' als een belangrijke werkwijze om gewenste veranderingen te bewerkstelligen. Sociale Aktie werd vanaf halverwege de jaren '60 onderdeel van allerlei nieuwe lokale praktijken en hulp- en dienstverleningsvormen als het Jongeren Advies Centrum (JAC) en het Maatschappelijk Advies- en Informatie Centrum (MAIC), maar ook bestaande praktijken als opbouwwerk en vormingswerk omarmden de nieuwe opvattingen en werkwijze. Het zorgde voor een kloof tussen de traditionele en de nieuwe instituties. Echter, de opvattingen werden breed gedragen en steun kwam soms uit

onverwachte hoek. Zo was Piet Reckman, met zijn radicale opvattingen, initiator en jarenlang voorzitter van de Stichting Maatschappij, Veiligheid en Politie (SMVP), waar de politie zelf een centrale rol in speelde. Sociale Aktie schuurde tussen oud en nieuw, het was op een bepaalde manier geaccepteerd, maar zorgde ook voor veel onrust en gedoe. Praktijken van Sociale Aktie kenden vaak een chaotisch, emotioneel en weinig planmatig verloop en actiegroepen vielen vaak al in ruzie uit elkaar voor 'de Aktie' goed en wel begonnen was.

Sociale Aktie: een methodische benadering

Van Benthem en Wouters proberen in hun publicatie over Sociale Aktie de interventiestrategie methodisch te beschrijven. Dat doen ze op basis van een uiteindelijk sterk 'mobiliserende' en uitgebreide variant van de eerder genoemde regulatieve cyclus. Deze begint eerst op de gebruikelijke, conservatieve manier met een inventarisatiefase, een analysefase en een fase waarin het probleem wordt vastgesteld. Hierna begint het perspectief langzaam te kantelen ten opzichte van de klassieke 'waardenvrije' regulatieve cyclus. In de informatiefase worden de resultaten aan verantwoordelijke instanties en verantwoordelijken voorgelegd. Daarna wordt er een 'reactiefase' ingebouwd, waarin de verantwoordelijken of betrokkenen nadrukkelijk geconfronteerd worden met vragen als:

- Voelt u zich mee verantwoordelijk voor ontstaan / in standhouden van ...
- Voelt u zich mee verantwoordelijk voor verbeteren / oplossen van ...
- Hoe adequaat is het materiaal / welke kritische kanttekeningen ...
- Wat gaat u met de informatie doen?
- Binnen welke termijn?
- Eventueel: Welke andere personen en instanties denkt u daarbij in te schakelen?

Je zou dit ook, in een nieuw 'frame', de 'Three billboards outside Ebbing, Missouri'-strategie kunnen noemen.

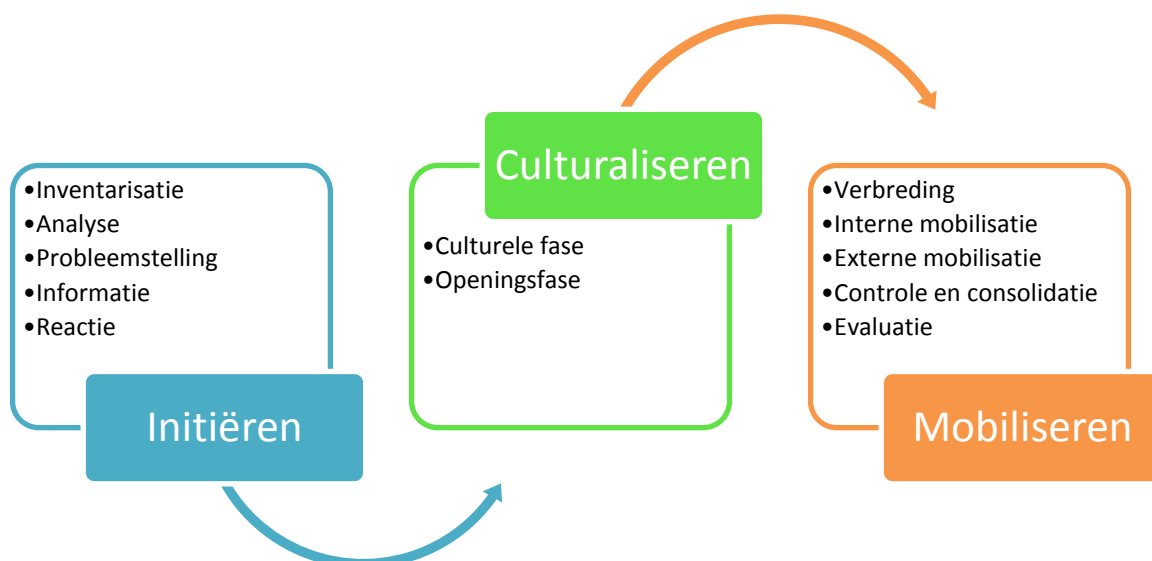

Hiermee zou de kwestie van de kaart kunnen zijn. Maar, zoals de film met Frances McDormand illustreert, wil de confrontatie met de praktijk – de moeder van de vermoorde dochter die de borden langs de weg plaatst - nog niet zeggen dat het probleem uit de wereld is.

Van Benthem en Wouters escaleren dan naar een volgende stap, die je ‘culturalisering’ zou kunnen noemen. Culturalisering bestaat uit twee, nogal ambitieuze, fasen. De culturele fase, waarin een globale vaststelling van de doelen van de te ondernemen acties met alle betrokkenen tot stand komt: met welke waarden, normen, middelen en prioriteiten gaan we de betreffende kwestie te lijf. Daarna volgt de ‘openingsfase’, waarbij een eerste poging tot gedragsverandering in gang wordt gezet door het aanreiken van adequate informatie naar ‘de samenleving’; personen, groepen en instanties waarvan verwacht wordt dat ze een positieve bijdrage kunnen leveren aan het bereiken van de gestelde doelen. Het betreft het direct betrokken cliëntsysteem en potentiële cliëntsysteem, maar ook de beleidsbepalende en –uitvoerende instanties en de tegenstanders die in het vizier zijn. De hoop is dat deze stap bewustzijn creëert van de kwestie en mogelijk gedragsverandering veroorzaakt.

Als de kwestie toch hardnekkiger blijkt, volgt een escalatie naar het ‘mobiliseren’. In de fasering van Van Benthem en Wouters kent deze een mooi optimistisch lineair en oplossingsgericht verloop. In de verbredingsfase verbreedt de initiatiefgroep zich met cliënten, lotgenoten, andere solidariteitsgroepen, vakbeweging, kerken, politieke partijen. Daarna volgt een interne mobilisatiefase, waarin gezamenlijk wordt gewerkt aan een ‘aktiekultuur’, een ‘aktiestrategie’, aan ‘aktiemiddelen’, aan een ‘aktieorganisatie’, en aan ‘aktietraining’. De externe mobilisatiefase voorziet in het succesvol uitvoeren van de acties, waarna in de consolidatiefase de bereikte veranderingen worden behouden door controlemechanismen in te bouwen. Vervolgens wordt geëvalueerd of de kwestie ook daadwerkelijk is opgelost en welke mogelijke vervolgacties nodig zijn. Waarna we weer bij de eerste fase zijn aangeland.

Fasering van Sociale Actie (naar Van Benthem en Wouters)

In de termen van Van Wel zou je kunnen zeggen dat er in elke fase kracht geput wordt uit het ontwikkelen van een retorisch sterke probleemfiguratie: Wat is het probleem? Hoe komt het? Wat zijn de gevolgen? Waarom moet hier iets aan gebeuren? En: wat moet er aan gebeuren? In de volgende stap gaat het om het overtuigen van de (beleids-)verantwoordelijke betrokkenen. Ze worden aangesproken op hun verantwoordelijkheid en er wordt gepusht om iets aan de situatie te doen. Sociale Aktie vraagt dus om een zeer gedegen voorbereiding en zorgvuldige uitvoering. Hoe groter de 'Aktie' wordt hoe meer menskracht en middelen nodig zijn en hoe meer deskundigheid nodig is om de boel in goede banen te leiden. Succes is niet verzekerd. Wat opvalt in artikelen over Sociale Aktie in oude nummers van *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk* is dat er successen zijn geboekt, maar dat er ook veel belemmeringen waren: "De gevestigde orde, of het kwaad dat daarin aangegrepen moest worden waren niet altijd even duidelijk aanwijsbaar, de fronten niet altijd even hecht gesloten, de strategieën niet altijd juist gekozen of goed uitgedacht." (TMW, redactioneel 5 oktober 1970) De aansporing toen, maar ook voor de huidige praktijk is: verder nadenken en beter beslagen ten ijs komen. Maar hoe verhoudt dit zich nu tot de aanpak van structurele sociale problemen of 'de sociale kwestie'? Daarover gaat de volgende paragraaf.

4. Structurele kwesties en het sociaal werk

Het is nu zinvol kort stil te staan bij structurele kwesties en sociaal werk: wat zijn structurele kwesties en wat is er nodig om structurele problematiek onderdeel van de uitvoeringspraktijk te maken? Kan Sociale Aktie hierbij een rol spelen? Hoe ziet een probleemfiguratie 'Sociale Actie Nieuwe Stijl' eruit vanuit sociaal-werk-optiek.

4.1 Structurele kwesties

Aandacht voor structurele kwesties is er altijd geweest in het sociaal werk. Sociaaleconomische ongelijkheid en achterstand, maar ook verheffing, emancipatie en moreel verval, waren immers belangrijke aanjagers voor het ontwikkelen van (professioneel) sociaal werk. Met name na de Tweede Wereldoorlog kwam een uitgebreid stelsel van sociale wetgeving en uitvoeringsinstanties tot stand, waardoor de aandacht in het sociaal werk kon verschuiven naar meer immateriële onderleggers van structurele maatschappelijke problematiek. Denk aan een belangrijk motto van de emancipatiebewegingen, maar ook van politici als Den Uyl: Kennis is macht! Dankzij de Marshallhulp uit de Verenigde Staten kregen opbouwwerk en buurthuiswerk een flinke impuls om maatschappelijke veranderingen die gepaard gingen met industrialisatie en modernisering sociaal in goede banen te leiden. Een vorm van preventief werken dus waarmee mogelijke structurele problemen voorkomen konden worden. Mede doordat allerlei sociale wetgeving ervoor zorgde dat groepen aan de onderkant van de samenleving een aanvaardbaar sociaal minimum bereikten, vlakten de ergste (zichtbare) gevolgen van armoede af. Maar met het ontstaan van een ander soort samenleving – gebaseerd op het idee dat de sociaaleconomische positie van elk individu is gebaseerd op zijn of haar eigen verdiensten⁴ (capaciteiten en inzet) - ontstonden er weer andere vormen van structurele ongelijkheid. Denk bijvoorbeeld aan de kloof die je nu ziet tussen hoger en lager

⁴ De zogenoemde meritocratische samenleving waarbij iemands sociaaleconomische positie is gebaseerd op zijn eigen capaciteiten, prestaties en inzet. Falen wordt herleid tot gebrekkige inzet en talenten. Dit kan tot hevige competitie leiden en tot verlies van zelfrespect als iemand het niet redt (Tonkens en Swierstra, 2013).

opgeleiden, of de beperkte kansen die mensen met een niet-westerse achtergrond hebben op de arbeidsmarkt. Denk ook aan de huidige kloof tussen aan de ene kant mensen met voldoende sociaal en cultureel kapitaal, die zich goed kunnen handhaven in de participatiesamenleving, en aan de andere kant het precariaat⁵ en mensen met fragiele sociale netwerken die veel meer moeite hebben zich te handhaven en de sociale complexiteit aan te kunnen (Van Ewijk, 2017). De structurele ongelijkheid blijft, maar manifesteert zich op verschillende momenten in de tijd op andere wijze. En dat wordt – zoals eerder opgemerkt - weerspiegeld in de probleemfiguraties.

⁵ Precariaat is een samenvoeging van de woorden precair en proletariaat. Het verwijst naar de onzekerheid op sociaal, economisch, cultureel en politiek vlak van een groeiende groep mensen in onze maatschappij. Dit voort laten bestaan leidt tot populisme en extremisme. Guy Standing, hoogleraar Economische Zekerheid, uit het Verenigd Koninkrijk muntte deze term in 2011.

Armoede als achterliggende problematiek bij MM en onmaatschappelijkheidsbestrijding

Zowel in de probleemfiguratie van de gezinnen onder toezicht als bij MM wordt bij de keuze van de interventiestrategie sterk geïndividualiseerd. Bij MM wordt armoede wel aangestipt als oorzaak, maar de nadruk ligt vooral op het niet goed kunnen nadenken en keuzen maken door wat ik maar even 'kortsluiting in de hersenen' noem. De interventies richten zich niet op armoede als structureel probleem, maar op het functioneren van het individu of het gezin. De maatschappelijke ongelijkheid, wordt niet geproblematiseerd en ook niet aangepakt. Het wordt als een gegeven geaccepteerd. Voor MM is dit opmerkelijk omdat er de laatste decennia veel onderzoek gedaan is naar armoede waarbij de focus juist sterk op de maatschappelijke kant ligt. Vlaamse onderzoekers stelden dat armoede mede ge(re)produceerd wordt door maatschappelijk instellingen en patronen. Zij formuleerden de volgende, breed geaccepteerde definitie van armoede:

'Armoede is een netwerk van sociale uitsluiting dat zich uitstrekt over meerdere gebieden van het individuele en collectieve bestaan. Het scheidt de armen van de algemeen aanvaarde leefpatronen van de samenleving. Deze kloof kunnen ze niet op eigen kracht overbruggen.' (Vranken, Geldof & Van Menxel, 1998, blz. 33)

Armoede is dus een maatschappelijk probleem waarvan de gevolgen individueel ervaren worden én consequenties hebben in het dagelijks (over)leven. Met andere woorden: armoedeproblematiek kent zowel structurele als individuele kenmerken. Structurele kenmerken van de problematiek zijn dan die kenmerken die stabiel aanwezig zijn en die (sociale) problematiek veroorzaken en in standhouden. Mensen in armoede zijn vanaf de begindagen van sociaal werk een belangrijke doelgroep geweest. Momenteel zien we een toename van armoede, en heeft het sociaal werk een belangrijke taak. Immers, zoals ook in de omschrijving hierboven staat: zonder hulp zullen mensen in armoede de kloof niet kunnen overbruggen. Een overtuiging die haaks staat op het huidige 'eigen verantwoordelijkheid' en 'zelfredzaamheidsparadigma'. Vraag is hierbij of sociaal werk behalve individuele hulp en ondersteuning, zoals bij MM, zich ook niet zou moeten verhouden tot de structurele kenmerken van de problematiek?

4.2 Sociaal werk en structurele problemen

De overtuiging dat structurele kwesties ook in deze tijd focus van de beroepsidentiteit en het interventierepertoire van sociaal werk zouden moeten zijn, is onlangs nog eens bevestigd in het Beroepscompetentieprofiel van de Sociaal Werker (2018). In navolging van de International Federation of Social Workers (IFSW) wordt de internationaal breed geaccepteerde definitie uit 2014 gehanteerd:

Sociaal werk is een praktijkgerichte professie en een academische discipline die maatschappelijke verandering, sociale cohesie en de emancipatie en zelfstandigheid van mensen bevordert. Principes van sociale rechtvaardigheid, mensenrechten, collectieve

verantwoordelijkheid en respect voor diversiteit staan centraal in het sociaal werk. Versterkt door theorieën van sociaal werk, sociale wetenschappen, geesteswetenschappen en relevante lokale kennis, stimuleert het sociaal werk mensen en instituties om uitdagingen in het leven aan te gaan en het welzijn van individu en samenleving te verbeteren. (pag 8. Beroepscompetentieprofiel van de sociaal werker, 2018)

Deze verwijzing naar structurele kwesties zie je niet alleen in het beroepsprofiel. Ook breder lijkt er weer meer urgentie te ontstaan om structurele problematiek op te pakken. Je ziet het in de theorievorming (Bijvoorbeeld Payne, 2005, 2014; Driessens en Van Regenmortel, 2006; Van Regenmortel, 2008; Van Ewijk, 2010; Verharen, 2017; Spierts, 2016), maar ook bij de opleidingen. In Angelsaksische is zelfs al weer aandacht voor meer radicale vormen van sociale actie (Hermans, 2014). In de praktijk en de methodiek gaat het nog vaak over een voorzichtige erkenning van de complexiteit van de samenleving en de hoge eisen die daarbij aan burgers worden gesteld, maar de oplossingen worden hier nog sterk geïndividualiseerd.

4.3 Een passende probleemfiguratie

Om de rol van sociaal werk bij structurele problemen handen en voeten te geven is het nodig eerst een nieuwe probleemfiguratie te presenteren die aansluit bij wat sociaal werk vermog in de huidige tijd.

Probleemfiguratie Sociale Actie Nieuwe Stijl	
Object	Mensen die te kampen hebben met terugkerende en/of hardnekkige problemen, structuren en processen die buiten hun directe invloedssfeer of die van hun gemeenschap liggen en die hun kwaliteit van leven ⁶ (w.o. zelfrespect en zelfredzaamheid) ondermijnen.
Oorzaak	Een onrechtvaardige verdeling van (economische, sociale, psychologische) middelen en (politieke) macht en onvoldoende erkenning van verschillen tussen mensen (talenten, capaciteiten) en van perverse mechanismen van 'neutraal beleid'.
Doel	Betere toegang tot macht en een eerlijker verdeling van sociaal, economisch, cultureel, psychologisch kapitaal, met voldoende vangnet, kansen en oog voor achterblijvers.
Middel	Sociale Actie Nieuwe Stijl

Deze probleemfiguratie focust op structurele problemen, maar verenigt een combinatie van doelen op zowel micro-, meso- als macroniveau. Immers, het gaat om het aan de kaak stellen en beïnvloeden van de toegang tot en de verdeling van macht en middelen (macro), maar het gaat ook om toegankelijkheid van voorzieningen, belastende bureaucratie en beleid waar mensen op stuklopen (meso). Het microniveau zie je terug waar mensen gevolgen ervaren van structurele problemen, bijvoorbeeld door telkens weer gekwetst te worden en structureel 'hopeloos' door het

⁶ De WHO (World Health Organisation) definieert kwaliteit van leven als: de perceptie van individuen van hun levenspositie in de context van de cultuur en het waardensysteem waarin zij leven en de relatie tot hun doelen, verwachtingen, standaarden en belangen. (http://www.who.int/mental_health/media/68.pdf)

leven gaan. Sociaal werkers helpen de regie te (her)nemen en de kwaliteit van leven op een hoger plan te tillen.

Aardig is om in dit verband te vermelden dat Marie Kamphuis de aanhangers van Sociale Actie al in 1970 bij haar afscheidsrede als directeur van de maatschappelijk-werk-opleiding in Groningen verweet dat zij te weinig oog hadden voor de individuele gevolgen van de problematiek. Sociale actie en hulpverlening zouden hand in hand moeten gaan: In de woorden van Kamphuis zelf: “Als ik mag samenvatten zou ik dus nogmaals willen zeggen, sociale actie ja, maar niet in plaats van andere methoden en technieken, maar in combinatie daarmee.” (Kamphuis, 1970).

Drie benaderingen van structureel sociaal werk

Er zijn verschillende benaderingen om structurele kwesties vanuit sociaal werk te benoemen en aan te pakken. Koen Hermans noemt in een historische beschouwing (2014) drie verschillende invalshoeken binnen ‘het structureel sociaal werk’: een radicale benadering, een kritische benadering en een beleidsgerichte benadering (Hermans, 2014). Bij de radicale benadering staat de fundamenteel onrechtvaardige verdeling van macht en middelen centraal (gericht op macroniveau). Aanhangers van de tweede benadering, de kritische benadering, beschouwen onderdrukking als een complex fenomeen dat op alle niveaus van de samenleving speelt. Zij richten zich op aspecten van bestaande (hulpverlenings-)praktijken als individualisering, medicalisering, mechanisering van problemen en op de nadelige effecten van institutionalisering (microniveau). De derde benadering is de beleidsgerichte benadering van structurele problemen. Hier gaat het om het binnen bestaande kaders beïnvloeden van het besluitvormingsproces teneinde de positie van achterstandsgroepen te verbeteren.

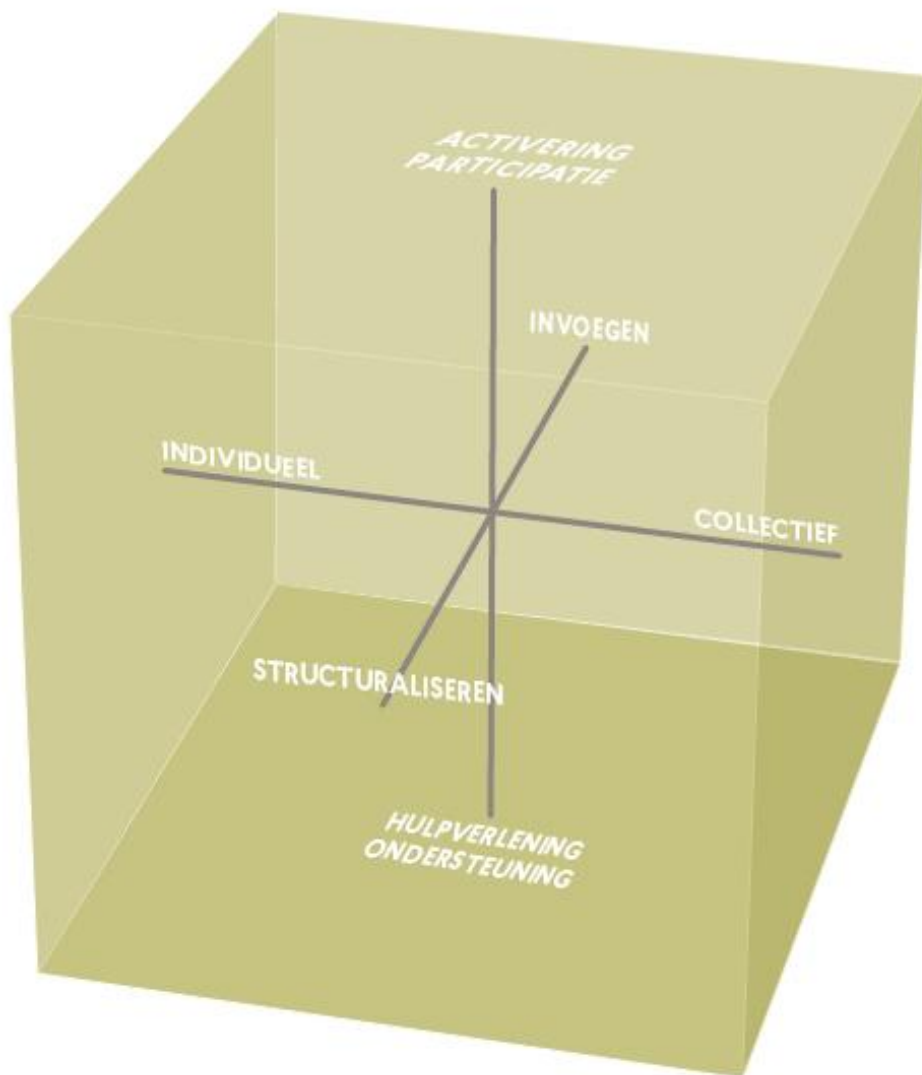
Binnen deze drie benaderingen zijn verschillende interventiestrategieën te onderscheiden. Bij de radicale benadering gaat het om het werken aan een eerlijker machtsverhouding en verdeling van middelen waarbij gekozen wordt voor een conflictmodel. Er wordt vanuit twee kanten gewerkt, enerzijds politiserend met achtergestelde groepen aan bewustwording (vormingswerk) en anderzijds door aansluiting te zoeken bij sociale bewegingen met dezelfde visie (vakbonden en belangengroepen). Hieronder valt dus Sociale Actie, waaronder de vorm van Van Benthem en Wouters. Bij de kritische benadering verplaatsen de doelstellingen zich veel meer naar het microniveau van hulp en dienstverlening. Hier staan vooral de eigen aannamen en het eigen handelen van sociaal werk ter discussie (taalgebruik, vooroordelen, emancipatie van doelgroepen): in hoeverre reproduceert het eigen handelen ongelijkheid? In dialoog met cliënten wordt getracht om tot passende inzichten en oplossingen te komen. Bij de derde benadering gaat het om beleidsbeïnvloeding door het signaleren van tekortkomingen en onrechtvaardige gevolgen. Inzet is zowel het aanpassen van bestaand beleid als het invoeren van nieuw beleid. Deze benadering ligt in het verlengde van de huidige signaleringstaak van de sociaal werker.

4.4 Werken langs de lijn invoegen – structuraliseren

Sociaal werk dat zich verhoudt tot ‘sociale kwesties’ (zie kader) is op dit moment in de tijd op een doorgaande lijn te plaatsen van werken aan de *gevolgen* van de structurele problematiek (invoegen

noemen we dat) tot werken aan *beleidsverandering en maatschappijhervorming* (structuraliseren noemen we dat). Als we deze as toevoegen aan de eerder door ons ontwikkelde matrix (zie pagina #), dan krijgen we een driedimensionaal model voor (generalistisch) sociaal werk op drie assen:

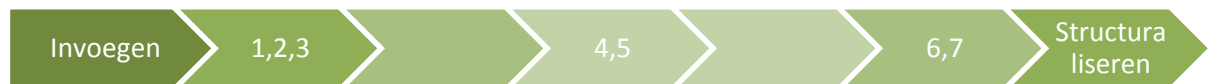
- individueel – collectief
- ondersteuning/hulpverlening – activeren/participeren
- invoegen – structuraliseren

Figuur: Analyseren en interveniëren vanuit drie assen (figuur gemaakt door ontwerpbureau Suggestie & Illusie)

De kern van de derde as is om bij de analyse altijd oog te hebben voor de samenhang tussen individuele componenten van problemen enerzijds en structurele componenten anderzijds. De gekozen interventiestrategie kan daarmee gelaagd zijn. De sociaal werker helpt individuen/gemeenschappen zich te verhouden tot het systeem ('invoegen') maar werkt ook aan

Interventies op de as invoegen-structuraliseren.

1. Mobility Mentoring, Onmaatschappelijkheidsbestrijding
2. Stadsdorpen starten (gezamenlijk belang: samen plezierig oud-worden in je eigen huis – de initiatieven die er zijn, zijn vaak opgezet door hoger opgeleiden / middenklasse;)
3. 'De vliegende Hollander' (1997) in Amsterdam om huisuitzetting te voorkomen (maakt deel uit van Eropaf-beweging)
4. Verenigingen waar armen het woord nemen (Vlaanderen). Emanciperen en bewustmaking / overtuigen beleidsverantwoordelijken;
5. Inzet opbouwwerk rondom de energietransitie (burgerinitiatieven die er zijn worden vooral door hoger opgeleiden ingezet en uitgevoerd, terwijl juist de onderste lagen van de samenleving de kosten zullen voelen: meer betalen voor energie, slechtere isolatie huizen); Vgl. stadsvernieuwing jaren '70 waar opbouwwerk een belangrijke rol en functie in had.
6. Acties rondom de inperking van de rechtsbijstand (Toga-demonstraties nu alleen vanuit de advocatuur: Den Haag, 1 februari 2018; eerdere landelijke demonstraties in 2013 en 2016, daarnaast lokale acties). Waarom niet, vakbonden, rechterlijke macht, (potentiële) cliënten?
7. Sociaal werk in Vlaanderen protesteert tegen de aanbestedingen die gaan lopen in het sociale domein: 27 oktober 2016 (succesvol: beslissing is uitgesteld).

aanpassing van het systeem aan noden van het individu en de gemeenschap (vgl. Kamphuis, 1957). Invoegen moet opgevat worden als een proces waarbij zowel het individu als de gemeenschap waarvan hij/zij deel uitmaakt in het geding is. Het gaat om aanpassen maar ook om sturen op solidariteit en verbindend werken. 'Invoegen' is ook een professionele competentie die tevens belangrijk is om de stabiliteit van een samenleving te bewaren. Met iemand die 'er uit ligt' in een buurt kan met buurtbemiddeling gewerkt worden aan het hervinden van een plek in de gemeenschap. Voorzieningen kunnen toleranter worden voor minder alledaagse mensen (inclusie of inkluderend werken) door middel van kwartiermaken. Maar het gaat ook om mensen toerusten en hen te helpen hun capaciteiten in te zetten en hun talenten te ontdekken en te ontplooiën. Bij invoegen gaat het er om structurele problematiek te vertalen naar het niveau van het individu, waardoor mensen minder last ervaren van structurele kwesties (bijvoorbeeld uitsluitingsmechanismen). Bij structuraliseren wordt de problematiek juist boven het individuele niveau uitgetild: gestreefd wordt naar maatschappelijke aanpassingen. Onrechtvaardigheid kan daarbij in het geding zijn, maar ook complexiteit van beleid, regelgeving of uitvoeringspraktijken. In

de praktijk zijn er allerlei combinaties en mengvormen mogelijk omdat, afhankelijk van de gegeven situatie, telkens gezocht wordt naar een balans tussen 'invoege' en 'structuraliseren'.

Links: Toga-demonstratie tegen bezuinigen op rechtsbijstand. Bron: ANP.

Rechts: Demonstratie sociaal werk in Vlaanderen tegen aanbesteding van sociale projecten

4.5 Sociale Actie Nieuwe Stijl

Dan komen we nu terug op Sociale Actie als interventiestrategie die bij deze probleemfiguratie past. Het aardige van Sociale Actie zoals uitgewerkt door Van Benthem en Wouters is dat het in de basis een universeel model is. Net zo universeel als de regulatieve cyclus van Van Strien. Dat betekent dat het min of meer waardenvrij is waardoor het gemakkelijk in een andere tijdsperiode gehanteerd kan worden. In die zin past het dan ook probleemloos in de eerder door ons geformuleerde probleemfiguratie.

Een universeel model als dat van Sociale Actie vraagt erom vooral niet te dogmatisch verder ingevuld te worden met de mogelijkheden en middelen van de huidige tijd én met de thema's van sociaal werk (Toetsen aan internationale beroepsomschrijving, Universele Verklaring van de Rechten van de Mens⁷). Pleiten voor meer onderzoek naar hersenstamkanker (nagellakactie Tijn) ligt dan niet voor de hand, maar wel zij aan zij met de vakbonden en de Wajongers pleiten voor het behoud van vormen van beschutte arbeid die in de Wajong-regeling waren voorzien; of voor het behoud van werk van grote groepen laagopgeleiden die verdrongen worden door werknemers uit andere delen van Europa die onder het inkomensminimum werken; of voor het behoud van toegankelijke zorg door foldermateriaal in meer talen te verspreiden. En ook: samen mét jeugdzorg en GGZ gebrek aan opvang van verwarde en dakloze burgers aan de kaak stellen⁸. Denk bij middelen aan: publieksacties, petitie's, bestoken van politieke partijen en acties. Dit alles ondersteund met onderzoek van universiteiten en kennisinstituten. Niet wild en allemaal tegelijk, maar na elkaar, samen met de partners, goed onderbouwd, met duidelijke doelen. Het belang van samenwerking is zeker in het

⁷ Internationaal is er een beweging om de mensenrechten veel centraler te stellen in het sociaal werk. Meer informatie: www.socialevraagstukken.nl/stel-mensenrechten-centraal-in-het-sociaal-werk

⁸ De verschillende vormen van sociale actie die met name in het kader van de identiteitspolitiek of van bijvoorbeeld de #Me-Too-beweging worden ontplooid zijn een geval apart. De vraag is hoe sociaal werk zich hiertoe moet verhouden, omdat sociaal werk ook voor een kerndoel als sociale stabiliteit (WRR, 1982) staat en ook investeert in 'overbruggend kapitaal' (bridging capital), naast 'bonding capital' (Putnam, 2000).

sociale domein groot omdat veel problematiek onderling verknoopt is. Dat betekent ook dat organisaties niet vanuit hun eigen belangen moeten redeneren, maar een problematiek - in zijn context – centraal moeten stellen.

Bouwstenen voor Sociale Actie Nieuwe Stijl (SANS)

Sociale Actie Nieuwe Stijl is uit te werken langs de lijn van een aantal bouwstenen die bruikbaar zijn bij de systematisering van interventies in het sociaal domein. Dat kan op de wijze waarop we eerder bij Movisie zogenaamde *modulen*⁹ beschreven als bouwstenen van verschillende functies en beroepsgroepen in het sociale domein. Deze ‘modularisering’ sluit aan bij de eerder benoemde probleemfiguraties. Het gaat om de doelgroep (voor wie, het object), de doelen (wat wil je bereiken), en de werkwijze (hoe). Methodisch is er meer verdieping nodig, maar die is vaak al wel (in aanzet) te vinden – recent of in de oudere literatuur binnen of buiten het sociaal werk. Modulen helpen om zicht te krijgen op de verschillende typen interventies die er mogelijk zijn. In dit geval dus om structurele kwesties in het sociaal domein te signaleren, agenderen en adresseren door het sociaal werk en zijn partners.

Om te kunnen structuraliseren moet aan allerlei randvoorwaarden worden voldaan. Zo zullen (aankomend) sociaal werkers scholing behoeven voor het maken van analyses op de verschillende assen en het kiezen en uitvoeren van de verschillende modulen en methoden die daarbij horen. Hun politiek bewustzijn zal aangewakkerd moeten worden. Daarnaast is het heel belangrijk dat sociaal werkers en hun organisaties goed samenwerken met cliënten, lotgenotengroepen, andere solidariteitsgroepen/personen/instanties als de vakbeweging, kerken, politieke partijen. In die zin is dit verhaal nog toekomstperspectief. Tot slot nu nog een agenda waarin de verschillende zaken gesignaleerd, geagendeerd en geadresseerd worden. Voor wat het waard is...

Als je denkt dat je te klein ben om verschil te maken, moet je eens proberen te slapen met een mug in je kamer... (Workshop sociale actie, Vlaamse week 2011, Koepel v. Chr. Werknemersorganisaties, ACW)

5. Signaleren, agenderen en adresseren: aan het werk!

De huidige transformaties bieden volop mogelijkheden om over de grenzen van wet- en regelgeving zaken te regelen en de samenleving ontvankelijker te maken voor risicogroepen, maar structurele problemen vragen om oplossingen op een ander niveau. Lokaal kun je soms niet anders dan dweilen met de kraan open, maar die kraan moet dicht – op alle niveaus.

Bij analyseren en aanpakken is het altijd nodig te denken in de drie dimensies: individueel–collectief, ondersteunen–participeren, en invoegen - structuraliseren. En nee, dan komt het niet vanzelf goed.

⁹ <https://www.movisie.nl/tools/transparant-aanbod>

Sociaal werk is een kwestie van volhouden en moed houden. Aanspreken van verantwoordelijken en een krachtig geluid laten horen met en namens de mensen om wie het gaat. De tijd is er rijp voor.

Sociale Actie Nieuwe Stijl dus, met gebruik van moderne actiemiddelen: sociale media, marketingstrategieën, maar voortdurend moet de vraag gesteld worden: afvragen: hoe kunnen we effectief bijdragen aan verandering, en tevens de boel bij elkaar houden – zoals Job Cohen het indertijd verwoordde. De wereld is al zo onrustig met nepnieuws en manipulatie van feiten. Het lijkt of we bijna meer moeten doen aan dempen van de onrust dan aan oppoken van het ongenoegen. Wat zijn goede (actie)strategieën als je toch je doel wilt bereiken? Oppoetsen van vormingswerk – bewustwording in plaats van bewust maken (Van Riet en Wouters, 1986). Individuele oplossingen niet verwaarlozen (oa Marie Kamphuis indachtig). En soms: op de barricaden!

Ter inspiratie tot besluit een agenda voor heden en toekomst.

Agenda

- (Her)winnen van politieke macht door relaties versterken met politiek; landelijk lobbyen
- Scholen van kader (professionals voor politiekgerichte klussen)
- Internationale oriëntatie en aansluiting zoeken

Beroepsverenigingen waaronder de BPSW (Beroepsvereniging van professionals in sociaal werk)

- Actief worden in de lokale politiek – met name lokale partijen hebben het belang van hun inwoners in het vizier.

Lokale instellingen/professionals met samenwerkingspartners

- Lid worden van beroepsvereniging en actief worden.
- Aansluiten bij internationale beweging om mensenrechten centraal te stellen in het sociaal werk.

Sociaal werkers

- Sociale Actie Nieuwe Stijl (SANS) verder uitwerken en toegankelijk maken voor onderwijs en beroepspraktijk
- Mee experimenteren

Kennisinstituten, beroepsverenigingen, werkveld, lectoraten en Sociale Studies Hoger Onderwijs (bachelor en master)

- Databank *vergeten en verguisde interventies*. Kern: Wat kunnen we leren van het verleden? Wat ligt er daar al aan methodische kennis? Kan dit geactualiseerd worden?

De Canon Sociaal werk

- Wat zijn interessante voorbeelden uit de hedendaagse praktijk (nationaal en internationaal)? En wat kunnen we leren van 'spontane' acties: #MeToo; nagellakactie Tijn; Manifest: Scherp op Ouderenzorg?). Beschrijven en toegankelijk maken. Opnemen in een databank.

Kennisinstituten, lectoraten en Sociale Studies Hoger Onderwijs (bachelor en master)

- Jaarlijks een of twee thema's kiezen en samen met partners hiermee aan de slag gaan: uitgebreid onder de aandacht brengen van de samenleving, lobbyen, actievoeren. Geschikt

onderwerp: verslechterde toegankelijkheid van rechtspraak door hoge eigen kosten en inperking van de sociale advocatuur. Of: eenzaamheid onder ouderen en de herontdekking van het verzorgingshuis nieuwe stijl.

Beroepsvereniging (functiegroepen) en bijbehorende partners (GGZ Nederland, GGD-en, Jeugdzorg Nederland, enzovoort) en plan opstellen.

Dankwoord

Ik wil graag afsluiten met een dankwoord. Allereerst bedank ik mijn plaatsvervanger bij het lectoraat en tevens sparringpartner in het denken over sociaal werk: Ard Sprinkhuizen. Ard bedankt voor het meedenken en feedback geven en voor het aanreiken van bouwstenen om dit verhaal kloppend en actueel te krijgen. Het voelt dan ook meer als ons verhaal dan als mijn verhaal. Ook bedank ik graag een aantal oud-collega's: Peter van Splunteren, Heleen van Deur, Paul Vlaar, Henk Teunissen en Lou Jagt voor hun verhalen over de studie agogiek, de politiserende hulpverlening en de Sociale Aktie, over de alternatieve hulpverlening van JAC en Release, het groepswork en het opbouwwork, en het belang van de relatie tussen de inhoud en de context. Dank ook voor het materiaal dat jullie me aanreikten en dat mijn denken weer verder hielp. Uiteindelijk heb ik flink moeten snoeien in alles wat ik verzameld heb, er is zoveel te leren van het verleden. Dank ook Nel Jagt voor het meelesen en becommentariëren van de laatste versie. Tot slot ook dank aan het bestuur van de Marie Kamphuisstichting dat mij uitnodigde om deze lezing te houden en mij aanmoedigde om me weer eens te verdiepen in de werksoort die mij zo na aan het hart ligt: sociaal werk.

Literatuur

- Batenburg-Resoort, E. van (2013). *Grande dame van het social casework. Marie Kamphuis 1907-2004*. Amsterdam: SWP.
- Bentham, G., Wouters, H. (1973). *Sociale aktie: hoe en waartoe?* Lochem: B.V. Uitgeverij J.B. van den Brink & Co.
- Borst, H., Gaemers, C. (2016). *Scherp op Ouderenzorg*. Manifest.
- Driessens, K., Regenmortel, T. van (2006). *Bind-kracht in armoede: Leefwereld en hulpverlening*. Leuven: Lannoo Campus.
- Ewijk, H. van, Spierts, M., Sprinkhuizen, A. (red.) (2016). *Basisboek sociaal werk. Activeren, ondersteunen en verbinden*. (3e druk). Amsterdam: Uitgeverij Boom.
- Ewijk, H. van (2010). *European Social Policy and Social Work. Citizenship-based social work*. London/New York: Routledge.
- Dehue, T. de (2008). *De depressie-epidemie: over de plicht het lot in eigen hand te nemen*. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Augustus.
- Dehue, T. de (2014). *Betere mensen: over gezondheid als keuze en koopwaar*. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Augustus.
- Hermans, K. (2014). De signaalfunctie en structureel sociaal werk. In: *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*. 3(23). (26-43).
- Jagt, N. (1999). *Marie Kamphuis. Interview met een pionier van het maatschappelijk werk*. Utrecht: SWP.

- Jongman, H., Groen, M. 2014 (2^e druk). *Maatschappelijk werk in uitvoering. Oriëntatie op beroep en werkveld*. Groningen/Houten: Noordhoff uitgevers.
- Jungmann, N., Wesdorp, P. (2017). *Mobility Mentoring. Hoe inzichten uit de hersenwetenschap leiden tot een betere aanpak van armoede en schulden*. Den Haag: Platform 31.
- Kamphuis, M. (2007). *Kijken in de spiegel van het verleden. Maatschappelijk werk in historische perspectief*. De oorspronkelijke memoires van Marie Kamphuis, met actuele kanttekeningen verzorgd door Nel Jagt en Berteke Waaldijk. Houten: Bohn, Stafleu van Loghum.
- Kamphuis, M. (1970), Sociale Actie nu?! Rede uitgesproken op 29 april 1970 ter gelegenheid van het afscheid als directrice van de academie voor sociale en culturele arbeid te Groningen. In: *Tijdschrift voor maatschappelijk werk*. 12(24). (235-243). Alphen aan den Rijn: Samson n.v.
- Kamphuis, M. (1957). Wat is maatschappelijk werk? Reflecties over de vraag zonder antwoord. In: *Tijdschrift voor maatschappelijk werk*. 11(17). (261-266). Alphen aan den Rijn: Samson n.v.
- Klaasse, F (2017). *Professionele moed in het sociaal werk. Over sociale rechtvaardigheid, agogisch vakmanschap en het parrèsiasistisch ethos (proefschrift)*. Delft: Uitgeverij Eburon.
- Linde, M. van der, (2016). *Basisboek geschiedenis sociaal werk in Nederland*. (6e druk). Amsterdam: SWP.
- Margadant-Bakker, A.P. (1966). Het social casework als methode van maatschappelijk werk. In: *Maatschappelijk Werk: krachten, terreinen, methoden. Deel III. Methoden van maatschappelijk werk*. Assen: Van Gorcum & Comp. N.V.
- Mens-Verhulst, J. van, Waaldijk, B. (red.). (2008). *Vrouwenhulpverlening 1975-2000. Bewegingen in en rond de gezondheidszorg*. Houten: Bohn, Stafleu, van Loghum.
- Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (2010). *Welzijn Nieuwe Stijl*. Den Haag: Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- Payne, M. (2005). *Modern Social Work Theory*. (third edition). Hampshire/New York: Palgrave Macmillan.
- Putnam, R.D. (2000). *Bowling alone. The collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
- Reckman, P. *Sociale aktie. Opnieuw bekeken*. 1974. Baarn: Uitgeverij In den Toren.
- Regenmortel, T. van (2008). *Zwanger van empowerment: een uitdagend kader voor sociale inclusie en moderne zorg (oratie)*. Eindhoven: Fontys Hogescholen.
- Riet, N. van, J. Bruijn, 2016. *Casemanagement. De methodiek van interdisciplinair samenwerken*. Assen: Uitgeverij Koninklijke Van Gorcum.
- Riet, N. van. H. Wouters, 1985. *Helpen = leren: politiserende hulpverlening als methode van het maatschappelijk werk*. Assen: Dekker & Van de Vegt.
- Riet, N. van. H. Wouters, 1993. *Helpen = leren: emanciperende hulpverlening als methode van het maatschappelijk werk (derde, gewijzigde druk)*. Assen: Dekker & Van de Vegt.
- Scholte, M. 2010. *Oude waarde in nieuwe tijden. Over de kracht van maatschappelijk werk in de 21^e eeuw*. (Lectorale rede Hogeschool Inholland, tweede druk). Utrecht: Movisie.
- Snellen, A. 2002. Vijftig jaar methodiek. Naar een eclectisch-integratieve benadering. In: *Maatwerk. Vakblad voor maatschappelijk werk*. Nummer 2, 2002 (pag. 4-11).
- Spierts, M., Sprinkhuizen, A., Scholte, M., Hoijtink, M., Jonge, E. de, Doorn, L. van (red), 2017. *De brede basis van sociaal werk. Grondslagen, methoden en praktijken*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- Spierts, M., 2017. *Pleidooi voor een democratisch sociaal werk*. Marie Kamphuis Lezing 2017. www.mariekamphuisstichting.nl.

- Sprinkhuizen, A., Scholte, M. (red). (2012). *De sociale kwestie hervat. De Wmo en sociaal werk in transitie*. Houten: Bohn, Stafleu, Van Loghum.
- Tonkens, E., Swierstra, T. (2013). De meritocratie is meedogenloos. 1 januari, 2013 in Trouw (www.trouw.nl/opinie/de-meritocratie-is-medogenloos-a6c7b560/).
- Turck, B. de (1978). *Politiserende hulpverlening. Een oriëntering*. Nijmegen: Link
- Verharen, L. (2017). *Being there. Samen werken aan het versterken van Sociale Kwaliteit*. Arnhem: HAN.
- Vranken, J., Geldof, D., Menxel, G. van (1998). *Armoede en Sociale Uitsluiting. Jaarboek 1998*. Leuven: Acco.
- Wel, F. van (1988). *Gezinnen onder toezicht. De Stichting Volkswoningen te Utrecht 1924-1975*. Amsterdam: SUA.
- www.canonsociaalwerk.eu
- www.movisie.nl/tools/transparant-aanbod
- www.netwerktegenarmoede.be
- www.socialevraagstukken.nl/stel-mensenrechten-centraal-in-het-sociaal-werk
- WRR. (2017). *Weten is nog geen doen. Een realistisch perspectief op redzaamheid*. Den Haag: WRR.